

УДК 341.236 : 341.41/46

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**THE ESSENCE OF THE DEFINITION CRIME OF GENOCIDE IN INTERNATIONAL LAW****Хаустова М.Г.,***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри теорії і філософії права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Федоровська М.А.,***студентка I курсу міжнародно-правового факультету**Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Робота присвячена розгляду сутності та особливостей геноциду як злочину проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом. Розглянуто покарання за вчинення геноциду відповідно до міжнародного права. Вивчено також питання відповідальності держави за злочин геноциду в практиці міжнародного суду.

Ключові слова: геноцид, міжнародний злочин, міжнародно-правова відповідальність, відповідальність держави за міжнародний злочин, порушення прав людини.

Работа посвящена рассмотрению сущности и особенностей геноцида как преступления против безопасности человечества по международному уголовному праву. Рассмотрено наказание за совершение геноцида в соответствии с международным правом. Изучены также вопросы ответственности за преступление геноцида в практике международного суда.

Ключевые слова: геноцид, международное преступление, международно-правовая ответственность, ответственность государства за международное преступление, нарушение прав человека.

The work is devoted to the consideration of the essence and features of genocide as a crime against the security of humanity under international criminal law. The punishment for the commission of genocide is contemplated in accordance with international law. The author also studied the responsibility of the state for the crime of genocide in the practice of the international court.

Key words: genocide, international crime, international legal responsibility, state responsibility for international crime, violations of human rights.

Однією з найактуальніших проблем нашого часу є злочини проти миру і безпеки людства, тобто міжнародні злочини, які представляють собою найбільшу небезпеку, якот: агресія, військові злочини, злочини проти людяності, колоніалізм, геноцид, апартеїд, рабство, екоцид.

Геноцид був визнаний міжнародним злочином вже у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 180 (II)

від 21 листопада 1947 р. вказувалося, що «геноцид є міжнародним злочином, який тягне за собою національну та міжнародну відповідальність окремих осіб і держав». 9 грудня 1948 р. була прийнята й відкрита для підписання Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (далі – Конвенція 1948 р.). Ця Конвенція набула чинності у 1951 р. і є основним конвенційним джерелом у сфері боротьби з геноцидом.

Згідно зі ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього «геноцид» означає будь-яке з наступних діянь, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку [1, с. 1]:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- c) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;
- d) заходи, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Аналогічне з Конвенцією визначення злочину геноциду містять Статут Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (стаття 4), Статут Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (стаття 2) та Римський Статут Міжнародного кримінального суду (стаття 6).

Розглянемо більш детально елементи геноциду як міжнародного злочину. Відповідні рекомендації щодо змісту цих елементів були представлені Міжнародним кримінальним судом з метою полегшення ідентифікації відповідних елементів [2, с. 2–5].

1. Для констатації акту геноциду, що полягає у вбивстві членів певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (відповідно до п. а ст. 6 Статуту МКС), необхідним елементом є вбивство (заподіяння смерті) виконавцем (мається на увазі – виконавцем акту геноциду) однієї чи більше осіб, що належали до такої групи.

2. Для констатації акту геноциду, що полягає у заподіянні серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (відповідно до п. б ст. 6 Статуту МКС), необхідним елементом є спричинення виконавцем тяжкої тілесної або психічної шкоди одній або більше особам, що належали до такої групи. При цьому така поведінка виконавця може включати акти катування, зґвалтування, сексуальне насильство чи нелюдське або принижуюче гідність поводження, але не обов'язково обмежується такими діяннями.

3. Для констатації акту геноциду, що полягає у навмисному створенні для певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення такої групи (відповідно до п. с ст. 6 Статуту МКС), необхідними елементами є такі: виконавець створив певні умови життя одній або більше особам зі складу такої групи; такі умови життя були розраховані на створення причин для повного або часткового фізичного знищення цієї групи. При цьому зазначається, що термін «умови життя» може включати, але не обов'язково обмежується умисним позбавленням ресурсів, необхідних для виживання, таких як їжа, медичні послуги, або систематичним виселенням із дому.

4. Для констатації акту геноциду, що полягає у вжитті заходів, розрахованих на запобігання народженню дітей у середовищі певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (відповідно до п. d ст. 6 Статуту МКС), необхідними елементами є такі: виконавець ужив певних заходів щодо однієї або більше осіб зі складу такої групи; такі заходи були вжиті з наміром запобігти народженню дітей у середовищі такої групи.

5. Для констатації акту геноциду, що полягає у насильницькій передачі дітей з однієї людської групи в іншу (відповідно до п. e ст. 6 Статуту МКС), необхідними елементами є такі: виконавець здійснював насильницьку передачу однієї або більше осіб; така особа або особи належали до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи; передача здійснювалася із вказаної групи до іншої групи; така особа або особи були віком до 18 років;

виконавець знав або повинен був знати, що така особа чи особи були віком до 18 років. При цьому зазначається, що термін «насильницька» не обмежується фізичною силою і може включати загрозу застосування сили або примусу.

Таким чином, серед вищевказаних елементів, що характеризують окремі діяння, що належать до злочину геноциду, виділяється ряд загальних:

1. Діяння не обов'язково має бути здійснено відносно великого числа осіб, досить, щоб воно було виконано щодо одного потерпілого. У зв'язку з цим злочин геноциду залежно від характеру діяння за зовнішніми ознаками може нагадувати ряд інших традиційних злочинних діянь, таких як вбивство, викрадення людини тощо. Для вирішення питання про відмежування геноциду від інших злочинів слід встановити наявність наміру особи знищити, повністю або частково, цю національну, расову, релігійну або етнічну групу як таку [3, с. 144].

2. Потерпілі повинні належати до конкретної національної, етнічної, расової чи національної групи. У зв'язку з цим виникає проблема застосування цієї норми-питання про критерії належності окремих осіб до такої групи. Звісно, в такому разі можливі два основні підходи. По-перше, це питання може вирішуватися з огляду на самоідентифікацію потерпілого (потерпілих) з певною групою; по-друге, з огляду на суб'єктивне віднесення винних окремих осіб або особи до певної релігійної, етнічної, національної, расової групи [3, с. 144].

Другий підхід видається більш логічним з огляду на те, що пов'язаний з суб'єктивною оцінкою самої винної особи. Потенційно особа може і помилятися щодо належності потерпілого до певної групи, проте здійснювати діяння щодо групи людей саме з метою його знищення. Подібні дії також повинні оцінюватися як геноцид.

3. Виконавець мав умисел знищити повністю або частково цю національну, расову, релігійну або етнічну групу як таку. Ця ознака має як раз вирішувати завдання відмежування геноциду від інших злочинів, насамперед в тих випадках, коли не відбувається масового знищення представників певної національної, расової, релігійної або етнічної групи.

С. Мальстрем зазначає, що «визначення групи повинно містити позитивні елементи, а не негативні (наприклад, не серби). Вираз частково означає намір знищити певну частину групи і відповідає вимозі суттєвості: намір має полягати у знищенні значної частини цільової групи. Знищення повинно мати такий характер, який впливав би на всю групу залежно від кількісного розміру цільової групи, популярності потерпілих в межах цієї групи, сфери дії і контролю, здійснюваного злочинцями. Крім того, намір може бути лімітованим географічно обмеженою територією, на якій може здійснюватися влада і контроль (наприклад, сили боснійських сербів, які здійснювали владу над Сребреницею). Вираз «як таку» своєю чергою означає намір знищити групу як окремий і особливий суб'єкт. Кінцевою метою є знищення групи, хоча це обов'язково вимагає вчинення злочинів проти її членів.

Таким чином, дії винного обов'язково повинні бути спрямовані на знищення всіх представників певної групи на глобальному рівні, такі дії можуть бути обмежені певною адміністративною територією, причому такою може виступати територія не тільки держави, а й певного адміністративно-територіального утворення всередині держави [3, с. 145].

4. Діяння знаходилося в контексті явної лінії аналогічної поведінки, спрямованої проти такої групи, або було спричинено поводженням, яке могло призвести до такого знищення. Таким чином, винна особа не просто має вчинити діяння, що належить до злочину геноциду, а й іншою своєю поведінкою показати намір на знищення повністю або частково певної національної, расової, релігійної або етнічної групи як такої [3, с. 144].

Згідно зі ст. 3 Конвенції 1948 р. покарання передбачається за такі діяння: а) геноцид; б) змова з метою здійснення геноциду; в) пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду; г) замах на здійснення геноциду; д) співучасть у геноциді.

5. Особливістю суб'єкта геноциду є те, що відповідальність за даний злочин можуть нести не тільки вищі керівники, що мають управлінські та владні повноваження, а й безпосередні виконавці, які здійснюють діяння, що утворюють злочин геноциду.

Згідно зі статтею 4 Конвенції «Особи, які здійснюють геноцид або інші з перерахованих у статті 3 діянь, підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією своєї держави вищими посадовими особами чи приватними особами. Принцип особистої кримінальної відповідальності застосовується однаково і без будь-яких винятків до всіх осіб у межах їх відповідальності на рівні державної влади чи військового командування з огляду на конкретну участь таких осіб у вчиненні актів геноциду. Так, посадова особа, що планує чи розробляє політику геноциду, армійський командир чи офіцер, який наказує своєму підлеглому вчинити акт геноциду чи який свідомо не вживає заходів для запобігання або припинення такого акту, і підлеглий, який виконує наказ щодо вчинення акту геноциду, мають вважатися такими, що беруть участь у скоєнні злочину геноциду. Правосуддя вимагає, щоб усі такі особи несли відповідну кримінальну відповідальність. У статті 6 Конвенції, зокрема, вказується, що одним з варіантів здійснення правосуддя є притягнення до відповідальності судом держави, де було здійснено злочин. Це є суттєвим недоліком Конвенції. [4, с. 2].

Особливістю статті 4 є те, що вона визначає, що особи, які вчинили злочин геноциду, підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією своєї держави вищими посадовими особами чи приватними особами. Принцип особистої кримінальної відповідальності застосовується однаково і без будь-яких винятків до всіх осіб у межах їх відповідальності на рівні державної влади чи військового командування з огляду на конкретну участь таких осіб у вчиненні актів геноциду. Так, посадова особа, що планує чи розробляє політику геноциду, армійський командир чи офіцер, який наказує своєму підлеглому вчинити акт геноциду чи який свідомо не вживає заходів для запобігання або припинення такого акту, і підлеглий, який виконує наказ щодо вчинення акту геноциду, мають вважатися такими, що беруть участь у скоєнні злочину геноциду. Правосуддя вимагає, щоб усі такі особи несли відповідну кримінальну відповідальність. У статті 6 Конвенції, зокрема, вказується, що одним з варіантів здійснення правосуддя є притягнення до відповідальності судом держави, де було здійснено злочин. Це є суттєвим недоліком Конвенції. [4, с. 2].

Не враховано було й те, що відповідальними за злочин геноциду звичайно є посадові особи держави. Наявний конвенційний механізм розрахований на переслідування винних осіб саме державами, на території яких вчинено злочин геноциду. Але саме уряди таких держав сприяють або прямо беруть участь у подібних злочинних діяннях. Навіть після скінчення такого злочинного уряду винні у геноциді найчастіше зазнають помилування або амністуються, тобто фактично не несуть ніякого покарання.

Конвенція обмежує принцип універсальної юрисдикції, за якою будь-яка держава може здійснювати юрисдикцію стосовно особи, що перебуває на його території і яка, вірогідно, є винною у скоєнні міжнародного злочину. Вона дає право переслідування тільки країнам, на території яких було скоєно злочинне діяння.

В Конвенції також відсутня норма, яка б зобов'язала держави-учасниці здійснювати екстрадицію винних у геноциді осіб. Проблема із забезпеченням виконання Конвенції ще більше ускладнюється, коли злочин геноциду відбувається під час збройного конфлікту. Держава, що бере участь у такому конфлікті, навряд чи захоче видати осіб, яких звинувачують у скоєнні злочину геноциду, іншій стороні, що має намір переслідувати їх. Майже у всіх випадках вчинення тяжких злочинів, пов'язаних із геноцидом, не слід розраховувати на суди держави, на терито-

рії якої цей злочин було вчинено, оскільки у такому разі може бути винним сам уряд [5, с. 102–104].

У зв'язку з цим в теорії міжнародного кримінального права вказується на неоднозначність і складність залучення до відповідальності безпосередніх виконавців окремих діянь, що входять в злочин геноциду.

Прикладом залучення до відповідальності за геноцид є справа Міжнародного карного суду «**The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir**». У звинуваченні зазначено, що з березня 2003 р. до 14 липня 2008 р. затяжний збройний конфлікт неміжнародного характеру тривав в Дарфурі між урядом Судану і декількома організованими збройними групами, зокрема, суданським визвольним рухом (армією Судану) і Рухом за справедливість і рівність [6, с. 223].

У квітні 2003 р. Омар аль-Башир й інші високопоставлені суданські політичні і військові лідери Судану домовилися про спільний план провести проти повстанців кампанію. Ключовим компонентом цієї кампанії були незаконні напади на частини цивільного населення Дарфура, що належать в основному до груп хутро, масаліт і загхава, які сприймаються як близькі до організованих озброєних груп, що протистоять уряду Судану в Дарфурі. Кампанія велася за допомогою використання сил уряду Судану, в тому числі суданських збройних сил і їх союзників, сил суданської поліції, Національної служби розвідки і безпеки і Комісії з гуманітарної допомоги. Це тривало до дати подання прохання про звинувачення 14 липня 2003 р. [3, с. 142].

Під час кампанії державні сили, імовірно, вчинили злочини проти людяності, воєнні злочини і злочини геноциду щодо цивільних осіб, що належать до груп масаліт і загхава. Зокрема, проведені численні незаконні напади, систематичні акти мародерства у містах і селах; вбиті тисячі мирних жителів; здійснені акти згвалтувань тисяч жінок; скоєно насильницьке переміщення сотень тисяч мирних жителів; піддані тортурам представники цивільного населення.

Таким чином, обвинувачення дійшло висновку, що в діях Омара аль-Башира містяться три діяння, що належать до геноциду згідно зі Статутом МКС: вбивство членів групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам групи; навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її [7, с. 178].

Також слід зазначити, що у ст. 1 Конвенції 1948 р. вказується, що геноцид, незалежно від того, чи відбувається він у мирний чи воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права [8, с. 99], щодо якого держави-учасниці зобов'язуються вживати заходів із попередження та карати за його скоєння.

Отже, під дію міжнародного кримінального права підпадають певні групи діянь, які становлять підвищену небезпеку для існування держав та міждержавних відносин загалом, одним з таких діянь є геноцид. Геноцид характеризується вищим ступенем суспільної небезпеки і визнається міжнародним злочином. Боротьба з ним ведеться на основі двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод. Аналіз міжнародно-правового визначення геноциду, ознак і способів вчинення геноциду, які передбачені міжнародним правом, та практики вчинення геноциду показав, що реалізація геноциду не є можливою без залучення державного механізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него, 9 декабря 1948 года. A/RES/260 A (III). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
2. Elements of Crimes / Published by the International Criminal Court. The Hague (The Netherlands) : International Criminal Court, 2013. 30 p. The site of 197 8/2017 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/Documents/ElementsOfCrimesEng.pdf>.
3. Русанов Г.А. Преступление геноцида как международное преступление. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prestuplenie-genotsida-kak-mezhdunarodnoe-prestuplenie-analiz-corpus-delicti>.

4. Радомська Д.І. Відповідальність за геноцид в міжнародному кримінальному праві. *24-Актуальні проблеми міжнародного права та порівняльного правознавства*.
5. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва : Международные отношения, 1983. 224 с.
6. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmschurts E. *International Criminal Law and Procedure*. Cambridge University Press, 2007.
7. Quigley J. *The Genocide Convention: an International Law Analysis*. 2006
8. Хаустова М.Г. Механизм модернизации и критерии эффективности правовой системы. *Журнал «Legea și viața» («Закон и Жизнь»)* Республика Молдова. № 12, 2016. С. 98–101.